

Peter Forsskål: Gondolatok a polgári szabadságjogról (1759)

Az eredeti kézirat fordítása, kommentárral

THE FORSSKÅL PROJECT

1. Előszó

A Forsskål-szöveg angol kiadásának ötlete az „Információszabadság: A nyílt kormányzat fejlesztéséért az új demokráciákban” címmel, 1992. május 5–7. között Budapesten megrendezett konferencián merült fel először.

A konferenciát Tom Riley, az információszabadság előmozdításáért tevékenykedő mozgalom kanadai ihletője és az International Freedom of Information Institute ügyvezető titkára szervezte a magyar adatvédelmi és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló törvény elfogadásának idején.

Arra a kérdésre reagálva, hogy valójában mi, illetve ki állhatott a nyomtatott sajtó szabadságáról szóló 1766-os svéd törvény mögött (amely kérdést *Az információszabadság történelmi előzményei Európában [Historical Basis of the Right to Freedom of Information in Europe]* című tanulmányomban vetettem fel), Karl Koded, az akkoriban az Energotechnikánál dolgozó cseh ügyvéd és képviselő hívta fel a figyelmemet Peter Forsskål katalizáló gondolataira, amiket az 1759 novemberében Lars Salvius által Stockholmban nyomtatott *Tankar om Borgerliga Friheten (Gondolatok a polgári szabadságjogról)* című művében fejtett ki.

A stockholmi Királyi Könyvtárnak küldött érdeklődő levelemre, amelyben a kézirat másolatát kértem, részletes és információkban gazdag választ kaptam Gunilla Jonssontól, a Szaktájékoztatási és Történeti Gyűjtemények Osztály akkori vezetőjétől, aki Forsskål művének fénymásolatát is megküldte, természetesen az eredeti, svéd nyelven.

A szöveg egyértelműen angol fordítás után kiáltott, de meglepő módon a művet még soha nem adták ki angol nyelven.

Az első fordítást az 1990-es években Theresa McGrane-Langvik (eredetileg Glasgow és Rolvsøy) és Maria Lindstedt (Löa) készítette. Maria nagyanyja, Agnes Jansson (Gammelbo) szintén részt vett a munkában; ő segített értelmezni néhány 18. századi kifejezést.

Mivel az eredeti, korabeli svéd nyelven íródott, 18. század közepén kiadott szöveg fénymásolatából dolgoztak, erőfeszítéseik a legkomolyabb elismerést érdemlik.

Amikor ráébredtem, hogy küszöbön áll az 1759-es kiadás 250. évfordulója, szakértői csoportot hívtam össze a korábbi fordítás felülvizsgálatára, aminek tagjai a következők voltak: Gunilla Jonsson, Thomas von Vegesack, Helena Jäderblom és Gunnar Persson. David Shaw (University of Kent, Canterbury) segített az angol szöveg tökéletesítésében.

Fontos megemlíteni, hogy az elkészült angol fordításban Forsskål cenzúrázatlan szavainak fordítása található. A szakértői csoport a Gunilla Jonsson által a Nemzeti Levéltárban megtalált eredeti kézirat alapján dolgozott. A 2009-ben megjelent angol nyelvű kiadvány részletesen ismerteti az eredeti, cenzúrázatlan változat és a nyomtatott verzió közötti szembeötlő különbségeket.

Végre valahára a svédül nem beszélő világ is megismerhette annak az 1766-os törvénynek a szellemi hátterét, amelyet Svédország ajándékozott a modern világnak: az információhoz való hozzáférés szabadságáról van szó, ami elősegíti a „felvilágosult közvélemény” kialakulását. Mindez azonban csak egy része Forsskål átfogóbb céljának: az általános műveltség megosztásának és gyarapításának.

DAVID GOLDBERG,¹ Visby és Näs, 2009. július

(Goldberg professzor 2016. április 13-án a budapesti finn és svéd nagykövetségek szervezésében az 1766-os svéd sajtószabadság-törvény kerek évfordulóján rendezett műhelykonferencián vetette fel a szöveg és a kísérőtanulmányok magyar fordításának lehetőségét. Felvetése nyomán a fordítás hamarosan elkészült, és ezúton a magyar közönség rendelkezésére bocsáttatik. – Koltay András)

2. A szövegről

Az alábbi fordítás Peter Forsskål *Gondolatok a polgári szabadságjogról* című, 1759-es eredeti, Oelreich, a cenzor kivágásaitól és módosításaitól mentes kéziratának újbóli és alaposabb olvasatán alapul. Azért döntöttünk az eredetiből való fordítás mellett, mert az a teljes szöveg, amely egyúttal jobb is, mint az 1759-ben kiadott cenzúrázott változat. Számos helyen, ahol Forsskål határozott és egyértelmű kijelentést tett, Oelreich beiktatott egy „esetleg” vagy „talán” kifejezést, így Forsskålnek a nyomtatott sajtó szabadságára vonatkozó radikális követelése, ami lényegét tekintve alapvetően megegyezik a fogalom mai modern értelmezésével, egyfajta frazeológiaiá silányult, lehetőséget hagyva a cenzúra rendszerének fenntartására (7. §). Az eredeti szöveg 8. paragrafusát, amelyben Forsskål a vallási kérdésekkel kapcsolatos sajtószabadság mellett áll ki, teljesen kivágták, és a 10. §-ban található utalás a vallásszabadság áldásos pennsylvaniai hatásaira szintén törlésre került.

Forsskål kéziratát a Svéd Nemzeti Levéltárban őrzik, leltárszáma: KansliKollegiet, Inkomna skrivelser, Serie EXII:18, universitetsärenden 1706–85. A cenzori változtatások Forsskål kéz-

¹ 1971–2000 között a University of Glasgow jogi karán tanított. Jelenleg Senior Visiting Fellow (University of London Institute of Computer and Communications Law in the Centre for Commercial Law Studies, Queen Mary); a Los Angeles-i Southwestern Law School tanára. Az International Media Lawyers' Association alapító tagja; az Egyesült Királyság Külügyi és Nemzetközösségi ügyi Minisztériuma (UK Foreign and Commonwealth Office) szólásszabadsággal foglalkozó bizottságának tagja, valamint az információszabadság-kampány társkezdmenyezőjeként tevékenykedett Skóciában 1984 és 2008 között. 2007–2013 között Associate Research Fellow az Oxford University (Centre for Socio-Legal Studies).

írásával kerültek be a kéziratba, de az eredetitől eltérő tintával. Úgy tűnik, Oelreich nyomtatási engedélye az utolsó oldalon ugyanezzel a tintával lett bejegyezve, tehát feltételezhetjük, hogy közösen dolgoztak a változtatásokon.

Az 1759-es nyomtatott változatot a 20. században többször is kiadták, első alkalommal Torsten Steinby *Peter Forsskål och Tankar om borgerliga friheten* kötetében 1970-ben, majd 1980-ban és 1984-ben, legutoljára Teddy Brunius utószavával. A szöveg az eredeti kézirat egyes részeivel együtt is megjelent a *Gyllene äpplen* kötetben (Stockholm, Atlantis, 1991, 2. o.; 2. kiadás, 1995).

GUNILLA JONSSON²

3. Gondolatok a polgári szabadságjogról

1. §

Minél inkább hajlamainak megfelelően élhet az ember, annál szabadabb. Így aztán, magán az életen kívül, semmi sem lehet drágább az ember számára, mint a szabadság. Egyetlen racionális lény sem mond le róla, vagy csorbítja azt, hacsak nem kényszerítik erre erőszakkal vagy valamely nagyobb bajjal való fenyegetés által.

2. §

Egy, az ember által ily nagyra tartott jótéteményt nem kell korlátozni ott, ahol az erény szerete- te mindenki- ben megvan.

Azonban mindannyian gyakran engedünk a vétkeknek és bűnöknek. Ezért határokat kell szabnunk saját magunk számára, a szabadságról le kell hántani annak kártékony részét, és csak akkora résznek kell maradnia, hogy bárki – legbelsőbb akaratának megfelelően – a mások és a saját javát tudja szolgálni, de ne tehessen másokra nézve káros dolgokat.

3. §

Midőn mindez megadatik a társadalom *minden egyes tagja* számára, akkor beszélhetünk valódi *polgári szabadságról*.

Ez tehát azt jelenti, hogy senkit sem gátolnak meg abban, hogy azt tegye, ami helyes és hasznos a társadalom számára, hogy minden becsületes ember biztonságban élhet, engedelmese- kedhet a lelkiismeretének, használhatja tulajdonát és hozzájárulhat társadalmának jólétéhez.

² A Kungliga Biblioteket, a Svéd Nemzeti Könyvtár alkalmazottja volt 1971-től 2006-os nyugdíjazásáig. Töb- bek között az 1700–1829 közötti időszak retrospektív svéd bibliográfia felelőse volt. 1996 és 2006 között a könyvtár egyik igazgatóhelyetteseként és a köteles példányokat, beszerzéseket, nemzeti bibliográfiát és egyéb katalógussal kap- csolatos tevékenységeket magában foglaló Gyűjteményfejlesztési és Dokumentációs Osztály vezetőjeként tevékenyke- dett. Számos bibliográfiai és a könyvtörténeti cikket közölt svédül és külföldi kiadásokban.

4. §

A szabadságot mindig azok veszélyeztetik leginkább, akik a legnagyobb hatalommal bírnak az országban hivataluk, rangjuk (származásuk) vagy vagyonuk révén. Nemcsak könnyedén visszaélhetnek az általuk birtokolt hatalommal, hanem folyamatosan növelhetik is jogaikat és erejüket, hogy az országban élő többi ember egyre jobban félje őket.

5. §

Egy társadalom teljes szabadsága ugyanis nem abban áll, hogy alattvalói védettek az uralkodói erőszakkal szemben. Nagy lépés ez, az első az általános boldogság felé. Ugyanakkor az alattvalók egymást is elnyomhatják. És sok országban, így a lengyel és az itáliai köztársaságban, melyek büszkéek a szabadság megszentelt nevére, a legtöbb ember mindennek dacára a magas rangúak alattvalója.

6. §

Ha bárki megkérdezné, hogy *kinek a hatalma a sajnálatosabb az országra nézvést* – az uralkodóé vagy a polgáré, én úgy hiszem, azt válaszolnám, hogy az utóbbi elviselhetetlenebb, de az előbbi orvosolhatatlanabb, ennél fogva leginkább az előbbitől kell tartózkodni és iszonyodni. Ugyanis, ha ezt nem törlik el, a másikat sosem lehet eltörölni. Az autokraták nevében és azok hatalma révén gyakran olyan gonosz alattvalók tesznek szert jelentős befolyásra, akik méltatlanok uraik kegyére, mégis biztonságban vannak, mivel élvezik azt. Hasonlóképpen, a nagyhatalmú uralkodók erőszakátételét több okból kifolyólag igen nehéz orvosolni. A koronás fők szentségében való eltúlzott hit a kelleténél jobban védelmezi még a legigaztalanabb uralkodókat is. Sokan hiszik úgy, hogy azok, akik oly nagymértékben felette állnak a többieknek, és olyannyira közel állnak az istenséghez, bármit és mindent megérdemelnek. Magreb-ország³ királyai büntetlenül játszottak alattvalóik életével, mert azok szentként tisztelték őket. Angliában a jakobiták ódzkodtak attól, hogy ne tanúsítsanak hűséget a hűtlen királyi család iránt. És, hogy közelebbi példát is nézzünk, amikor Svédország *XII. Károly* háborúi idején híján volt az embernek, az élelemnek és a pénznek, erről a rettenthetetlen hősről⁴ még mindig úgy tartották, hogy nemhogy tönkre nem teszi, hanem inkább védelmezi országát. Ily módon, az alattvalók nem mindig érzékelik uralkodójuk igazságtalanságát, és még ha tudatában is vannak, akkor sem tudnak attól könnyedén megszabadulni. Amikor szükséges, egyedül az uralkodók rendelkeznek a privilégiumok felett, és egyedül ők urálnak mindent. Az egész ország haszna és ereje egyetlen személy kezében összpontosul. Ugyanakkor, amikor *egyes alattvalókat más alattvalók nyomnak el*, mindenki érzékeli ennek igaztalan mivoltát; és amikor többen élnek vissza egyazon időben hatalmukkal, az

³ Észak-Afrika egy régiója, a Nílus folyótól nyugatra és a Szahara sivatagtól északra, az Atlasz-hegység vidéke – a ford.

⁴ L. Adam L. LEWENHAUPT: *Enväldets skadeliga päföljder (Az abszolutizmus káros következményei)*. Stockholm, 1757 – Forsskål eredeti jegyzete.

emberek könnyebben felülemelkednek megosztott törekvéseiken és erejükön. Ily módon, a közösség tisztelete és saját hatalmuk nem biztosít számukra elegendő biztonságot. Egyetlen védelmük az, ha elrejtik az általuk gyakorolt igazságtalanságot. Ezt azonban nem lehet sokáig rejtgetni, ha nyilvános írásokban bárki kimondhatja, mit követtek el a közérdek ellen.

7. §

Ily módon a polgári szabadság léte és ereje a *korlátozott kormányban* és az *írott szó korlátlan szabadságában* áll, feltéve, hogy komoly büntetést von maga után minden olyan írás, amely vitathatatlanul illetlen, istenkáromló, magánszemélyeket sértő és nyilvánvalóan bűnökre felbujtó.

8. §

Az isteni kinyilatkoztatások, a bölcs alaptörvények és a magánszemélyek becsülete nem szenvedhet komoly kárt a szólás efféle szabadsága által. Ugyanis az igazság mindig győz, ha azt egyaránt szabad cáfolni és védeni is.

9. §

Sőt, az írott szó szabadsága gyarapítja leginkább a tudást, eltávolít minden káros szabályt, gátat vet az összes hivatalnok igazságtalanságának, s ez a kormány legbiztosabb védelme egy szabad államban. Ugyanis ez megszeretteti az emberekkel a kormányzás ilyen módját. Angliában nem gyakran hallani a jól bevált alaptörvényeket veszélyeztető celszövegekről. Ott ugyanis a nyilvános zavargásokat már korai stádiumban meg lehet előzni mindössze azért, hogy a közösség szabadon kifejezheti elégedetlenségét. Másrészt, egy számunkra ismerős országban⁵ ékes példáját láttuk annak a ténynek, hogy amikor a szabadság egyenlőtlen elosztását gyűlölettel és erőszakkal védik meg, az emberek könnyen erőszakra és elkeseredett lépésekre ragadtathatják magukat; hogy amikor valakinek alig van valamije, inkább elveszíti mindenét, semmint féltékenység és bosszúvágy nélkül végignézze, amint polgártársai a társadalom és önnön szabadságának nagy részét elragadják. Ugyanis az, akinek kevés veszténivalója van, a sajátját kis veszteséggel teszi kockára, miközben ellenségének és élete megkeserítőjének nagy veszteségét okozhatja. Ez nem igazán dicséretes, bár igen gyakori. Ennélfogva a szabadságot szabadság árán kell megőrizni. Az elégedetlenek kényszerítése és elnyomása a szabadságot veszélybe sodorja, függetlenül attól, hogy van-e okuk az elégedetlenségre vagy sincs. Egy bölcs kormány inkább azt engedi, hogy az emberek tollal adjanak hangot elégedetlenségüknek, mintsem másféle fegyverrel, s ez egyrészt felvilágosít, másrészt megengesztel, és megelőzi mind a lázadást, mind a zavargást.

10. §

Korábban említettük (3. §), hogy a polgári szabadság azt eredményezi, hogy minden becsületes ember biztonságban élhet, engedelmessé válhat lelkiismeretének, használhatja tulajdonát és hoz-

⁵ Dánia – Forsskål eredeti jegyzete.

zárulhat társadalmának jólétéhez. E pontok mindegyikéhez rövid magyarázatot fűzök. A törvény *életünknek* nagy biztosságot ad, mivel kimondja, hogy senki sem károsíthatja büntetlenül egy becsületes ember testét vagy egészségét. Azonban, mindezek ellenére, meg kell hallgatni a vádlókat, és végre kell hajtani a bírák ítéletét még akkor is, ha a vádlott nem követett el semmilyen bűnt. Ugyanis a társadalom nem létezhet bíróságok nélkül, bár a bírák nem mindig pártatlanok.⁶ Az emberek gyűlölete és zabolátlan indulata néha még a legártatlanabb polgárokkal is leszámol. Nincs ennél nagyobb, életet és hírnevet egyaránt fenyegető veszély; ezen nem lehet változtatni, ahogyan időnként annak szabadsága, hogy az ember nyilvánosan megvédheti magát, sem képes csillapítani a nép haragját, sem a bírákat nem tartja vissza a rosszhiszemű mesterkedéstől. Attól még, hogy ez kivitelezhetetlen, egy ily óriási igazságtalanság legcsekélyebb kárpótlása az lehet, ha a szerencsétlen elítéltnak megengedik – mint Angliában –, hogy honfitársai tudtára hozza: ártatlanul hal meg.

11. §

A *lelkiismeret* gyakran hibás véleményen alapul, s ezt semmilyen módon nem szabad tolerálni, amennyiben ezeknek egyetlen célja a társadalom és az emberek tönkretétele, mint a jezsuiták álnok szabályainak esetében. Ugyanakkor általában azok, akik veszélyesnek tűnnek hiányos lelkiismeretük miatt, jó polgárokká válhatnak, de csak akkor, ha a társadalom valamennyire alkalmazkodik téves képzeteikhez. A mennoniták őrizkednek az eskütételtől, de nyugodtan megbízhatunk igenjeikben és nemjeikben. Sokukat nem lehet rávenni arra, hogy megtámadják az ellenséget, de készségesen támogatják pénzzel a katonák ellátását. Azt, hogy a vallások közötti különbségek a polgári egység megzavarása nélkül is létezhetnek, jól példázza a szerencsés és a szabadság révén gyorsan növekvő népességű Pennsylvania. Ha a szabadság uralkodik, a vallási tévhitiek végül átadják helyüket az igazság erejének, és végleg eltűnnek; az üldöztetés révén azonban gyakran vakhitté fajulnak, és futótűznél is gyorsabban terjednek. Végül – mivel nincs olyan hely, ahol mindenki mentes lenne a tévedésektől – kicsi annak a jelentősége, hogy ezek elbuknak-e nyilvánosan, mint Angliában, avagy tovább színlelnek, mint máshol a világban.

12. §

A társadalomban az emberek *tulajdonnal* bírnak, részben mint az állam tagjai, részben mint magánszemélyek. Az előbbi kategóriához tartozik az állami bevétel, és az, amit azon megvásárolnak, a közszolgáltatásokkal egyetemben. Az utóbbi kategóriába tartozik a magántulajdon. A törvénynek mindkettőt védenie kell az erőszak ellen, és meg kell gátolnia az azokkal való visszaélést. Minden egyes lakosnak méltányos rész kellene jusson a közterhekből és a közjavakból. Mivel a társadalom közös, a szabadságnak is annak kell lennie. Ezért az *állami adókat* sem szabad úgy szedni, hogy az néhányaknak jelentsen túl nagy terhet, ehelyett mindenkinek hozzá kell járulnia az állami bevételekhez saját jövedelmével arányosan. Továbbá egyetlen *állami hivatalra és rangra* méltó embert sem szabad megfosztani az annak elérésére vonatkozó reménytől.

⁶ L. a tárgyalásokról és bírásokról, valamint az írott szó valódi szabadságáról és biztosságáról szóló számos kiadványt – Forsskål eredeti jegyzete.

13. §

Ha megfelelő vizsgát kellene tenni minden állami hivatalra való kinevezés előtt, ha mindazok, akik megfeleltek a vizsgán, csak az előző hivatalukban eltöltött idő függvényében léphetnének előre a következő, magasabb beosztásba, és ha az első lépés azt illetné meg, aki elsőként bizonyítja szakértelmét, akkor a hivatalokat nem méltatlanok töltenék be, az előléptetés nem a családi kapcsolatokon, a pénzen és a pártfogókon múlna, hanem az egyén szorgalmán és rátermettségén.

14. §

Egy vizsgát sem könnyebb vagy megbízhatóbb, mint a hivatal betöltéséhez szükséges tudás és gyakorlat vizsgálata. Ilyet használunk a lelkeseknek is, Kínában pedig az összes állami hivatalnoknál. Azonban még a legjobb jelölttel is könnyű elégedetlennek lenni, ha a bíráló tetszése szerint bármilyen kérdést feltehet, és saját belátása szerint ítélni. Ezért szükségeltetne meghatározni az egyes hivatalok sajátos ismereteit, könyveit, képzését és feladatait, amelyeket a jelöltől nyilvánosan számon lehet kérni.

15. §

Könnyen elfogadható, hogy minden egyén jogosult *saját tulajdonát* saját maga és a társadalom javára használni. Ugyanakkor nem mindenfajta tulajdont tud mindenki oly könnyedén megszerezni, mint amennyire az előnyös lenne a társadalom számára. Senki sem szerezhet tetszése szerint bárhol földet, sem munkával, sem fizetség ellenében, bár – ezáltal a közjó igen nagy kárát okozva – sokaknak több földjük van annál, mint amit megművelnek. Ennek következtében a törvények, így a zsidóknál Mózes törvénye az egyes családok szerény mértékű, örök földtulajdonáról (3 Móz25,13–15, 23, 24, 40 és 41), vagy a rómaiaknál Licinius törvénye az 500 iugerumról (257 1/7 tunnland)⁷ jól szolgálják mind a földművelés ösztönzését, mind a lakosok jogainak kiegyenlítését.

16. §

Semmi sem jobban sajátunk, mint *testünk és elménk ereje*; így semmi sem észszerűbb, mint az azok révén való méltányos megélhetés megteremtésének, a hasznos készségek gyakorlásának és a tudás használatának lehetővé tétele. Mindenki számára nyitva kell álljon, hogy szabadon megélhet a föld- vagy kézművességből, iparosságból vagy kereskedelemből, és tanulhasson, mindaddig, míg annak mennyisége káros nem lesz a társadalom számára.

⁷ Kb. 584 pozsonyi mérő, azaz 126 hektár – a ford.

17. §

Hasznos dolgozókat űznek el *vidékről*, mivel a törvények nem engedik, hogy más védelmet élvezzenek azok a falvakban és zsellérkunyhókban élők, akiknek a szerencse nem juttatott földet, mint amit az öregség és betegség nyújt, ami szinte teljesen elgyengíti őket. Ezért, midőn természetes szabadság és függetlenné válás iránti vágyukat akarják követni, a városokba kell menekülniük, ahol könnyedén élhetnek tetszésük szerint vagy vállalhatnak kényelmes szolgálatot. Ugyanakkor, ahol – mint ahogy az Angliában és Németországban szokás – mindenki saját házzal rendelkezhet még vidéken is, ott sok munkás a szülőhelyén marad, sokasodik, hasznos mesterségeket űz, földesurakhoz szegődik. Mindez jóval kedvezőbb, mintha a városi életet és a nőtleniséget választanák, kicsapongó és tétlen életet élnének annak érdekében, hogy fenntartsák a jómódúak gazdagságát, összecsendüljenek az úri hintók láttán, alvással és bujálkodással lopják a napot, és csak terhet jelentsenek saját maguk és a társadalom számára.

18. §

A *képzettség* és annak szabadsága előmozdításának célját különösképpen az állami iskolák szolgálnák, ahol az emberek saját szorgalmuknak és képességüknek megfelelő iramban szerezhetnének teljes képzettséget a tudományok és mesterségek minden területén, és azonnal szabad mesterként ismernék el őket az általuk elsajátított szakmában. Ugyanakkor az egyes mesterségeket űzők számát a társadalom igényeinek és keresletének megfelelően szabályozni kell.

19. §

Nálunk ugyanakkor a zárt *céhek* és a tanoncok képzésének rendszere csak a semmittevést táplálja, a sanyargatást, az emberhiányt, a bujálkodást, a szegénységet és az időpazarlást.

20. §

Még az úgynevezett *szabad művészetek* sem szabadok Svédországban. Másutt ezek jobban rászolgálnak nevükre. Németországban mindenkinek szabad nyilvánosan tanítania másokat mindarra, mit ő maga már megtanult. Továbbá, vagy már az elejétől el kellene tántorítani az embereket attól, hogy az elméleti tanulmányokat válasszák fő életpályájuknak, vagy azután nem szabadna megakadályozni, hogy szabadon éljenek meg a legártalmatlanabb szakmából.

21. §

Végezetül, egy szabad társadalomban alapvető jog, hogy *ki-ki szabadon hozzájárulhasson a társadalom jólétéhez*. Mindazonáltal, ahhoz, hogy ez megvalósuljon, mindenkinek joga kell legyen megismerni a társadalom helyzetét és arról szabadon elmondani a véleményét. Ahol ez nem adatik meg, a szabadság nem méltó nevére. A hadi ügyeket és némely külföldi tárgyalásokat bizonyos ideig titokban kell tartani, és nem szabad sokak tudomására hozni, de nem a tisztességes polgárok, hanem az ellenség miatt. A békeidők ügyeit és a honi jóléti kérdéseket még kevésbé szabad elrejtetni a lakosok szeme elől. Máskülönben könnyedén megeshet, hogy csak az ártó

szándékú külhoniak szereznek tudomást az összes titokról követek és pénz segítségével, de maguk az ország lakói, akik ideális esetben hasznos tanácsot tudnának adni, a legtöbb dolognak nem lesznek tudatában. Másrészt, amikor az ország ügyei ismertek, legalább a jó megfigyelők látják, hogy mi használ vagy árt, és ahol megvan az írott szó szabadsága, ott mindenkinek tudtára adják. Csak ekkor vezérelheti a közgondolkodást az igazság és a haza szeretete, mely hazának közös jólététől függ minden egyes polgáré.

Mindenható Isten, ki óvod az emberek üdvét, segítsd meg svéd nemzetünk szabadságát, és őrizd meg azt az örökkévalóságnak!

PETER FORSSKÅL

4. Kommentár

Amikor Carl von Linné egy növényt akart elnevezni növendéke, Peter Forsskål után, a csalánt választotta (*Forskålea tenacissima*). Választását azzal magyarázta, hogy az uppsalai kertjében ültetett fajták azokból a magokból származnak, amiket Forsskål küldött neki arábiai expedíciójáról.

Azonban erre más oka is volt. Egy megjegyzésében Linné azt írta, hogy csalánnal érintkezésbe kerülni éppoly veszélyes, mint Forsskállal vitába bonyolódni, „amire kellő bizonyítékot adott uppsalai viselkedése”. Forsskål igen tehetséges diák volt, és Linné tisztában volt azzal, hogy tudását miként kell kiaknázni. Ugyanakkor konok és könnyedén provokálható természetű ember is volt. E tulajdonságai viharos életre predesztinálták Forsskålt.

Ha figyelembe vesszük életének rövidegét (1732–1763), rendkívüli, hogy mennyi mindent elért. Eredeti szándéka szerint egyházi szolgálatba kívánt állni. Apja, Johan Forsskåhl a finn gyülekezet lelkésze volt Stockholmban, de Peter születése előtt néhány évvel visszatért hazájába, Finnországba.

Peter Forsskål gyermekkorát Helsinkiben töltötte. Két fiú- és egy leánytestvére volt, Jonas, Johan Christian és Johanna Catharina. A háztartást mostohaanyja vezette. Az édesanyjuk meghalt, amikor Peter három éves volt, de minden jel arra utal, hogy boldog gyermekkorra volt.

Tízéves korában Peter Forsskål beiratkozott az Uppsalai Egyetemre. Ez az életkor abban az időben nem volt meglepő. A diákok több mint 30%-a 15 év alatti volt. Mindazonáltal Forsskål első tartózkodása Uppsalában rövidnek bizonyult. 1751 tavaszán visszatért. Ekkor 18 éves volt. Teológiát hallgatott, de hamar Linné körének vonzásába került. Tanulmányait egy ösztöndíj fedezte, ami öt év egyetemi és két év külföldi tanulmányokra terjedt ki.

Abban az időben még nem volt olyan szigorú választóvonal az egyes tudományágak között, mint mostanában. Csak egy évszázaddal később osztották fel a tudást különböző szakterületekre, és került e szakterületek mindegyike az adott terület képviselőinek szigorú felügyelete alá.

Kiderült, hogy Forsskål érdeklődési területének leginkább a teológia és botanika kombinációja felelt meg. Egyik tanára, Olof Celsius a bibliai növényvilágról szóló mű, a *Hierobotanicon* szerkesztőjeként vált híressé. Amikor Forsskål Arábiába utazott, a Bibliában említett növények tanulmányozása volt az egyik legfontosabb megbízatása. Uppsalában Forsskål az arab és héber nyelv elsajátítására fordította idejének egy részét.

Forsskål az előírányzott öt helyett csak két évig maradt Uppsalában. 1753 őszére beiratkozott a Göttingeni Egyetemre. Göttingen városa a Hannoveri Választófejedelemség, azaz egy olyan állam része volt, amely 1714 óta perszonálunióban állt az Egyesült Királysággal. Az 1737-ben alapított egyetem erősen a brit kultúra hatása alatt állt.

Forsskål Göttingenben is teológiát hallgatott, de tanulmányaiban egyre inkább a filozófia felé fordult. Ez nem jelentette azt, hogy elhanyagolta volna a természettudományokat. Levelezést folytatott Linnével, és kérésére magvakat küldött neki. Emellett néhány diáktársával a helyi rovarokat tanulmányozta: „Szabadidőmben és jó idő esetén megpróbálok rovargyűjteményre szert tenni, és van három barátom, akik szintén elkezdték élvezetüket lelteni ebben” – írja családjának egy levelében. A Forsskål *Liber amicorum* kötetében található egyik rajz öt ábrázolja pillangókergetés közben. Ugyanakkor a filozófia megmaradt fő tevékenységének. 1756 júniusában megvédte doktori értekezését, aminek a címe *A közelmúlt filozófiai elveivel kapcsolatos kétségek (Dubia de principiis philosophiae recentioris)* volt. Dolgozatának bevezetőjében a következőket írja: „Atyám bölcs tanácsát követve hozzászoktam ahhoz, hogy tudományos kutatásaimat úgy folytassam, hogy lehetőségemhez képest megpróbálják mindent cáfolni, és hogy feljegyezzem az érveket, amiket csak ki tudtam találni. Ez azt eredményezte, hogy kezdetben kerestem a kétségeket, később azok maguktól jelentek meg.” Bár tanárait lenyűgözte Forsskål alaposága, úgy gondolták, hogy a kételkedésben túl messzire megy. Forsskål nyilvánvalóan fontosnak tartotta disszertációját, mivel új előszóval ellátva, 1760-ban újra kiadta Koppenhágában.

Forsskåla többek között hatással volt a skót filozófus, David Hume is, akiről disszertációjában is említést tett. Forsskål valószínűleg német fordításban olvasta munkáit.

A Forsskål és Hume közötti egyik összekötő kapocs a filozófia gyakorlati megközelítése volt. Mindketten helytelenítették, hogy a tudósok elméletekbe temetkezzenek. A gondolkodást kisajátították az olyan, önmagukba mélyedt tudósok, „akik érvelésükhöz sohasem merítenek a tapasztalatból, vagy sohasem ott keresik azt, ahol megtalálható, vagyis a mindennapi életben és a társas érintkezésben” – írja Hume.⁸

Forsskål otthon érezte magát Göttingen szabad kutatói légkörében, ami igen sokban különbözött az Uppsalában tapasztaltaktól. Számára ennek nyilvánvaló oka a szabadság hiánya volt. Egy, a családjának küldött levelében azt írja, gúnyosan kritizálva Montesquieu „éghajlatelméletét”: „ha mi Svédországban oly szabadon gondolkodhatnánk és írhatnánk, mint bárki Angliában vagy Németországban, máris nyilvánvalóvá válna, hogy a hideg éghajlat nem árt az értelemnek.”

Miután 1756 késő őszen hazatért, ez a fojtogató légkör vette körül. Ösztöndíját elköltötte, és hogy eltartsa magát, el kellett vállalnia az akkor 13 éves Johan Gustaf Horn herceg oktatását. A tanítás mellett vegyészetet tanult, és elkezdett érdeklődni a mezőgazdaság iránt.

Forsskål nem volt elméleti tudós, annak ellenére, hogy filozófusként is sikereket ért el (még a Tudományos Akadémia tagjává is választották, amit a londoni Royal Society példájára alapítottak Göttingenben).

Amikor egy földbirtokos azt állította egy folyóiratban, hogy egy gabonafajtát át lehet változtatni egy másik fajtává növénynevelés révén, és hogy az árpamag bizonyos körülmények

⁸ David HUME: Az esszéírásról. In: *Összes esszéi*. Ford. TAKÁCS Péter. Budapest, Atlantisz, 1994. 292.

mellett zabtermést hozhat, Forsskål nem kevesebb, mint hat alkalommal jelentetett meg írást a magazinban, hogy bizonyítsa e feltételezés abszurditását. Bizonyításképpen még egy kísérleti termesztést is elvégzett.

Egy göttingeni tanárának, J. D. Michaelisnek küldött levelében azt írta, hogy szívesebben tanulna közgazdaságtant, „egy szabad és hasznos tudományt, amelynek bárhol hasznát lehet venni”. Ennek ellenére nem sikerült kinevezést nyernie egy akkortájt létrehozott közgazdaságtanári állásra. A közgazdaságtan professzora, Anders Berch úgy ítélte meg, hogy Forsskål alkalmatlan rá. Jelentésében Berch azt írta, hogy Forsskålt alapvetően jobban érdekli a botanika. Egyszer, amikor Berch és Linné egy időben tartottak előadást, Forsskål úgy döntött, hogy inkább Linné előadását hallgatja meg.

1759 áprilisában Forsskål engedélyt kért közgazdasági értekezésének megvédésére, amelynek címe *De pratis conserendis (A mezők megműveléséről)* volt. Kérelmét azonban elutasították, Forsskål pedig úgy döntött, hogy hátat fordít e tudománynak. Ismét készen állt arra, hogy új területre váltson – ez alkalommal a jogtudomány került érdeklődése középpontjába.

1759 májusában Forsskål *De libertate civili* című értekezését kihirdették a filozófia tanszéken. A disszertáció az akkori szokástól eltérő módon svéd és latin nyelven íródott.

Korábbi, a filozófia alapelveiről írt dolgozatában volt egy fontos szakasz, ami az emberi jogok eredetével kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott. Forsskål számára az egyes individuumok autonómiája az egyes emberek személyi jogainak biztosítására vonatkozó jogot is magában foglalta.

Bár érvelési rendszere elméleti, roppant érzékeny volt. Forsskål az úgynevezett szabadság kora (1719–1772) disszonanciájának egyik legfontosabb kérdésére tapintott rá: a privilégiumok kérdésére. Amikor Svédország XII. Károly halála után (1718) kidolgozta új alkotmányát, az örökletes nemesség megtartotta előjogait. A Riksdagot alkotó három másik rend (a papság, a polgárság és a parasztság) tiltakozott ez ellen. A kérdés folyamatosan napirenden szerepelt a szabadság kora alatt. Még 1770-ben is javaslatot terjesztettek be a Riksdagnak, hogy kiváltságlevélet kellene összeállítani a három közrend számára is.

Az egy szűk körnek biztosított előjogok azt eredményezik, hogy mások jogai csorbulnak. A privilégiumok útjában állnak azoknak az emberi jogokkal kapcsolatos eszméknek, amelyek a 18. század végén kezdtek kifejlődni. „Minden egyes lakosnak méltányos rész kellene jusson a közterhekből és a közjavakból” – írja Forsskål, és az emberi jogokért való kiállás végighúzódik az egész értekezésén, még ha nem használja is ezt a kifejezést.⁹

A tanszék visszautasította Forsskål értekezésének nyomtatási kérelmét. Forsskål nem nyugodott bele a döntésbe, és az állam kormányához fordult annak hatóságán, a Kanslikollegiumon keresztül, de kérését ott is megtagadták.

Ekkor Forsskål olyan döntést hozott, amely nagyfokú erkölcsi bátorságról tett tanúbizonyosságot. Úgy döntött, nem törődik az akadémiai hallgatósággal, és inkább a széles olvasóközönséghez fordul. Azonban a nyomdászok csak a királyi Censor librorum engedélyével fogadhattak el megbízásokat.

⁹ Az „emberi jogok” kifejezés svéd szövegben első ízben 1769. december 13-án jelenik meg a *Posten* magazin egyik írásában.

Forsskål nyilvánvalóan tudatában volt annak, hogy a cenzor jelenteni fog a Kanslikollegiumnak, ennél fogva aligha várható, hogy a korábbtól eltérő döntés szülessen. De azt is tudta, hogy a Kanslikollegium nem rendelkezik túl erős befolyással, és hogy alapvetően a rendek akaratának kell engedelmeskednie. Azt is tudta, hogy a Riksdag néhány hónappal később összehívandó ülésén nyugodtan semmisnek nyilváníthatja a Kollégium döntéseit. A Kanslikollegiumnak írt levelében Forsskål még arra is vette a bátorságot, hogy említést tegyen a Kollégium Riksdagtól való függőségéről. Azt írta, meg van győződve arról, hogy neki „a szabadság földjén még két országgyűlés között sem kell a szabadság legértékesebb része nélkül élnie: azaz szabadon írhat és beszélhet az ország hibáiról és előnyeiről”.¹⁰

A nyomtatási engedély megszerzése érdekében Forsskálnak bele kellett egyeznie, hogy a szöveget számos helyen megváltoztassák, illetve meghúzzák. Ezek a változtatások a nyomtatott sajtó szabadságára vonatkozó legradikálisabb követeléseket, valamint az aktuális politikai helyzetre való utalásokat érintették. Számos esetben ez azt jelentette, hogy Forsskål eredeti kijelentéseit tompították és homályosabbá tették, mint pl. a céhrendszer kritikájának esetében.

Ennek ellenére meglepő, hogy a cenzor úgy döntött, engedélyt ad Forsskálnak a nyomtatásra. Annak érdekében, hogy ezt a helyzetet értelmezni tudjuk, néhány szót kell szólnunk a nyomtatott sajtó szabadságával kapcsolatos körülményekről a svéd történelem úgynevezett szabadság korában.

A magyarázatot a legjobb azzal az üléssel kezdeni, amit 1722 januárjában tartottak a Kanslikollegiumban, nem sokkal az új alkotmány elfogadása után. Az új alkotmány előírta, hogy a cenzornak, ahogyan korábban is, mindent el kell olvasnia, amit nyomdába adnak a királyságon belül, „és amikor nem talál semmi sértőt vagy helytelen”, megadja az írásbeli engedélyt. Mindazonáltal erre csak akkor kerülhet sor, „miután erről értesítette a Kanslikollegiumot, és az ő engedélyüket is megszerezte”.

A rendelkezés azért furcsa, mert versengést szít a két hatóság között. Elvileg a Kollégiumra vonatkozó új szabály nem jelentett semmilyen változást azokhoz a szabályokhoz képest, amelyek korábban irányították a cenzori feladatokat az abszolutizmus korában. Ugyanakkor, míg korábban a felügyelet igen szigorú volt, most a szabály nagyobb szabadságot adott az egyéni döntéshozó testületeknek. Az 1722 januári megbeszélés hátterében Emanuel Swedenborg, a Bergskollegium (bányászati hatóság) akkori albirójának kérelme állt, aki engedélyt kért egy, az országot a hosszú háború (a nagy északi háború, 1700 és 1718 között) után sújtó gazdasági válságról szóló pamflet kinyomtatására. Swedenborg megszerezte az engedélyt, de ennél többet akart; engedélyt kívánt kapni arra, hogy a *Stockholmske post-tidender* újságban felkérhesse az olvasókat arra, hogy küldjék el véleményüket az írásáról. Ez a kérés élénk vitát váltott ki, amiben részt vett a hivatalban lévő cenzor, Johan Rosenadler, valamint elődje, Johan Brauner, aki XI. Károly és XII. Károly uralkodása alatt töltötte be a posztot. Míg Brauner vehemensen érvelt az ötlet ellen, hogy „magánszemélyeknek engedjék, hogy véleményt alkossanak általános fontosságú kérdésekben”, Rosenadler úgy tartotta, hogy fontos meghallgatni a közvéleményt, különösképpen olyan kérdésekkel kapcsolatban, amelyek mindenkit érintenek, „a koldusoktól kezdve a gazdagokig”. Ezen azt értette, hogy könnyebb lenne tisztázni a kérdést a következő Riksdag alkalmával, ha lehetővé tennék az általános vitát.

¹⁰ Kiemelések tőlem – T. v. V.

Ez alkalommal Swedenborg nem kapta meg az engedélyt, de ez a vita jelzi, hogy a szólás-szabadság kiterjesztésének elképzelésének erős támogatói voltak. Maga a királyi udvar kancellárja, Karl Gyllenborg (aki később a szabadság kora egyik legfontosabb államférfijává vált) is kiállt Rosenadler mellett. „Osztom nézeteidet” – jelentette ki. „Egy szabad államban senkit sem szabad megakadályozni abban, hogy részt vegyen a mindenkit érintő kérdések nyilvános vitájában, különösképpen azért, mert ily módon napvilágra kerül az igazság, és mindenki jobban tájékozottá válik az ügy természetét illetően.” Ezután Angliára hivatkozott, aminek szabadságát akkor volt alkalma megismerni, amikor korábban diplomataként ott szolgált. A Cenzori Hivatal a szabadság korának nagyobbik része alatt tovább működött, de a nyomtatott sajtó szabadságának megteremtése mindig is égető kérdés maradt. A dán szerző, Ludvig Holberg egy 1749-ből származó episztolájában megemlíti, hogy egy svéd látogató Koppenhágában azt mondta, hogy Angliához és Hollandiához hasonlóan Svédországban is felmerült a nyomtatott sajtó szabadságának bevezetése, de ott a támogatók még mindig kisebbségben vannak.

Rosenadler és közvetlen utódja, Gustaf Benzelstierna liberálisán gyakorolták a cenzúrát. Azonban a korszak harmadik cenzorával, Niklas Oelreichel megváltozott a helyzet. Elődeivel ellentétben Oelreich aktívan részt vett a kor politikai csatározásaiban. Néhány évvel korábban egy olyan folyóiratot adott ki, amely általános vélekedés szerint a kor két pártja közül az egyiknek volt a szócsöve. Amikor az ellenzék is ki akart adni egy folyóiratot, Oelreich cenzori pozícióját felhasználva tiltotta meg azt.

Oelreich nem akarta eltörölni a cenzúrát. Ehelyett magazinjában a cenzor nagyobb hatalma mellett kardoskodott. Azt akarta, hogy ne a Kanslikollegiumnak kelljen jelenteni, hanem a Riksdag töltse be az ellenőrző hatóság szerepét. Ily módon a cenzor korlátlan döntési joggal rendelkezett volna, legalábbis azokban az időszakokban, amikor a Riksdag nem ülésezett.

Ennek a politikailag mélyen elkötelezett személynek kellett volna megadnia a nyomtatási engedélyt Forsskål számára. Forsskål nagyon jól tudta, hogy a kiadvány terjesztését gyorsan meg fogják akadályozni. Amikor a könyvet kinyomtatták, a nyomdásztól, Lars Salviustól azonnal begyűjtötte az 500 példányból álló teljes kiadást, és sietett barátai között szétosztani azt.

Érdekes kérdés, hogy Salviusnak mekkora része volt a szöveg kiadásában. Egy néhány évvel korábban kiadott könyvében ő maga is számos kérdést érintett azok közül, amelyekkel Forsskål foglalkozott. Mindkét férfi a birodalom finn részéről származó radikális újtók csoportjához tartozott. Néhány tudós szerint a finnek ugyanolyan mértékben járultak hozzá a svéd felvilágosodáshoz, mint a skótok az angolszászhoz.

Ugyanazon a napon, amikor kinyomtatták a *Gondolatok a polgári szabadságjogról* című kiadványt, a Kanslikollegium ülést hívott össze a helyzet megvitatására. Salviust beidézték, hogy számoljon be a történetekről. Salvius bemutatta az Oelreich engedélyét tartalmazó kéziratot, és elmondta, hogy a szerző az összes kötetet elvitte.

Ezt követően Oelreichet hallgatták meg. Arcátlan módon azt állította, hogy fogalma sem volt arról, hogy a könyv megegyezik a betiltott értekezéssel, és hogy nem gondolta volna, hogy Forsskål lesz mersze ahhoz, hogy egy korábban betiltott szöveget terjesszen elő.

Ezután következett Forsskål. Elmondta, hogy ő a cenzor segítségével az összes politikailag érzékeny pontot kihúzta, és ennek következtében a könyvet a korábban megvizsgálttól teljesen eltérő szövegnek kell tekinteni.

A Kanslikollegium úgy döntött, hogy megelégszenek a szerző figyelmeztetésével, egyúttal azonban elrendelték a könyv összes példányának elkobzását. A szerzővel kapcsolatos egyetlen

kritikai megjegyzés az volt, hogy úgy vállalt el egy dán professzori kinevezést, hogy előtte nem kérte a Kollégium engedélyét. Nagyon valószínű, hogy a Forsskállal szembeni elnéző bánásmód oka az volt, hogy közben kinevezték egy Arábiába tartó dán expedíció tagjának. A Kollégium jegyzőkönyvében az olvasható, hogy nem akarták „teljes mértékben elhallgattatni a benne rejlő tehetséget”, és hogy figyelembe kell venni azt a tényt, hogy „Dánia királyának szolgálatában áll”.

A könyv betiltása csak a következő év februárjában vált nyilvánossá, de a példányok begyűjtése azonnal megkezdődött. Az elkobzásért felelős személy az Uppsalai Egyetem rektora, Linné volt. Forsskált beidézték, és ő azt állította, hogy 49 példányt elajándékozott, 53-at pedig a városi könyvesboltban hagyott eladás céljából. Linné házkutatást tartatott Forsskáll házában, de további példányokat nem találtak. Linné a Kollégiumnak küldött levelében azt írta, hogy valószínűleg sok példányt postai úton továbbítottak, és megkérdezte, mit tegyen azok visszaszerzése érdekében.

A *Gondolatok a polgári szabadságjogról* 500 kinyomtatott példányából csak 79-et koboztak el és semmisítették meg. A többi példány az érdeklődők között forgott, és tudjuk, hogy több kéziratos másolat is készült. A betiltás csak hozzájárult ahhoz, hogy a könyv még keresettebb legyen.

A cenzor, Oelreich esetében nem vettek figyelembe enyhítő körülményt. A Kollégium elbocsátotta. Az illetékesek egy kisebb csoportja bíróság elé akarta citálni. Úgy gondolták, hogy alkotmányellenes bírósági vizsgálat és ítélet nélkül elbocsátani egy köztisztviselőt. Oelreich úgy döntött, hogy elhagyja a várost, és vidéki lakhelyére távozik. Anders Wilde, Oelreich segédje vette át a cenzori feladatokat. Beköszöntött az őszi, és a Riksdag összeült. Oelreich visszatért vidékről, és elküldte inasát a Kollégiumba, hogy bejelentse, újra felveszi hivatalát. Ezt követte az az időszak, amikor mind Oelreich, mind Wilde cenzorként működött, és egymással párhuzamosan bombázták a Riksdagot a konfliktussal kapcsolatos panaszaikkal.

A Riksdag ülésén nem született döntés a cenzúra jövőjével kapcsolatban. Új cenzort neveztek ki Magnus von Celse személyében, de ő soha nem lépett hivatalba. Nyitva maradt az a kérdés, hogy a cenzúrát hogyan és ki által fogják kezelni.

Minden bizonnyal ez a zavaros helyzet is hozzájárult ahhoz, hogy a Riksdag a Cenzori Hivatal eltörlése mellett döntött következő ülésszakán 1766-ban. A könyvpiac felügyelete nehezebbé vált a döntéshozattal kapcsolatban kialakult ellentmondásos helyzet miatt. Voltak más és jobb módszerek, mint a cenzúra.

A nyomtatott sajtó szabadságáról szóló 1766-os törvény egyedülálló újdonsága elsősorban nem az előzetes cenzúra eltörlése volt. Ez már megtörtént Angliában 1695-ben. Az összes korábbi törvénnyel ellentétben ez a jogszabály azonban nemcsak azt a korlátozó listát tartalmazta, amit a szerzőknek figyelembe kellett venniük, hanem védelmet is nyújtott a hatóságok új akadályok létrehozására való hajlandóságával szemben. Az új törvény legfontosabb és egyben legnagyobb terjedelmű része a hivatalos feljegyzésekhez való általános hozzáférés elvéről szól, aminek alapján az állampolgárok jogosultak hozzáférni, többek között a bírósági döntésekhez, valamint a kormány és a Riksdag jegyzőkönyveihez.

Az új törvénynek azonban volt két hiányossága. A cenzúrát fenntartották a teológiai kiadványok esetében. Emellett nem kapott védelmet a szóbeli vélemény sem. E szempontból további fejlődést az Egyesült Államokban értek el, amikor 1791-ben elfogadták a híres Első Alkotmánykiegészítést.

Mindössze néhány hónappal a nyomtatott sajtóról szóló törvény meghozatala után a kormány figyelmeztette a polgárokat arra, hogy tilos „nagyobb vagy kisebb társaságban [...] sejtelmek vagy konspirációs hazugságok terjesztésével a királyság polgárai között panaszt, vizsályt vagy kártékony széthúzást szítani”. A statútumban arra kérték fel a polgárokat, hogy 2000 ezüsttallér jutalom fejében adjanak információt azokról, akik ilyen büntetendő kijelentéseket tesznek.

Azért idéztem az 1767. március 2-i statútumot, hogy bizonyítsam, aligha a szólásszabadság fontosságába vetett erős hit vezérelte a svéd Riksdagot döntésében. A nyomtatott sajtó szabadságáról szóló törvény valószínűleg sokkal inkább a fennálló politikai ellentétek, mintsem mélyen gyökerező meggyőződés eredményeképpen született meg.

Ez mégsem csökkenti a törvény jelentőségét. Az 1767 és 1772 közötti években, amikor III. Gusztáv visszazerezte a hatalmat a Riksdagtól, nem kevesebb mint körülbelül 80 folyóirat és majdnem 2000 politikai publikáció jelent meg. Egyetlen év, 1769 során nem kevesebb mint 138 gazdasági pamfletet adtak ki. Ugyanebben az időszakban jelent meg az első két napilap Svédországban. Alig volt olyan politikai kérdés, amit ne tártak volna fel ebben az időben.

Az 1760-as évek zűrzavaros évtized volt a svéd történelemben. Sok svéd tudós nem értékeli nagyra ezt a korszakot. Egy angol történész, Michael Roberts (1908–1997) viszont a parlamentáris kormányzás egyedülálló kísérletéről ír, és a korszakot a forradalom előtti években kialakuló francia helyzethez hasonlítja.

Forsskål tisztában volt a fennálló politikai erőviszonyokkal. Sok levelének egyikében, amiket a szabad vita védelmében írt, azt állítja, hogy a szabad vita azt hivatott megelőzni, hogy „a főurak elviselhetetlen uralmát” felváltsa a „visszafordíthatatlan abszolutizmus”. A XII. Károly halálát követően létrehozott kormányzati forma a hatalom megosztását célozta. Csakhogy az idő múltával egyre több hatalom koncentráldott a Riksdagban, és annak központi testületében, a Titkos Bizottságban, ahol a négy rend közül csak három rendelkezett képvisellel. Az 1760-as években új erők dolgoztak a parlamenti egyensúly abban a formában történő visszaállítása érdekében, amit az alaptörvény határozott meg. Szemben álltak az előjogokkal és hatalommal rendelkező nemességgel és a királpártiakkal, akik újra hatalommal akarták felruházni a királyt. Később ez utóbbi csoport nyerte meg a küzdelmet.

Forsskål tudta, hogy milyen kockázatokat vállal, amikor kiadja a munkáját. Egy uppsalai professzort, Johan Ihrét egyéves fizetémegvonásra ítélték, mert engedélyezett néhány latinul írt politikai tartalmú diplomamunkát. E dolgozatok témája a polgári kormányzás volt. Ez alkalommal is Salvius próbálta meg kiadni a szöveget svédül, de megakadályozták ebben. A cenzor ugyan hozzájárult a kiadáshoz, de a kormány közbelépett és megtiltotta azt. Tíz év telt el a fenti esemény óta, és Forsskål joggal gondolta úgy, hogy a szabad véleményalkotás lehetősége azóta megnövekedett.

A Forsskål által kivitelezni szándékozott reformok nem voltak jelentéktelenek. Követelte a kétes ítéletek elleni fellebbezés jogát. Síkra szállt a méltányosabb adózásért. Követelte a magasabb állami hivatalok betöltésére vonatkozó nemesi előjog megszüntetését, a céhrendszer reformját, az egyszerű polgárok gyermekei számára iskolák létrehozását, valamint erősíteni kívánta a szólásszabadságot és az állami átláthatóságot. A „honi jóléti kérdésekkel” kapcsolatban semmit sem szabad elrejtteni a „lakosok szeme előtt”.

Lenyűgöző e lista, és majdnem az összes olyan jogra kiterjed, amelyet 30 évvel később a francia *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* tartalmaz. Az Emberi és Polgári Jogok

Nyilatkozatában található egyetlen jog, amely hiányzik Forsskál szövegéből, az egyének joga a vallás és a meggyőződés szabad választására és gyakorlására. Az egyik olyan bekezdés, amelynek kivágására a cenzor rákényszerítette Forsskált, az a paragrafus volt, amelyben kijelentette, hogy „az isteni kinyilatkozásokat” nem éri sérelem azáltal, hogy azokat megkérdőjelezzik. A politikai abszolutizmus véget ért Svédországban, de a vallási nem.

A *Gondolatok a polgári szabadságjogról* egyik legelgondolkodtatóbb szakasza a 9. paragrafusban található (az 1759-es nyomtatott verzió 8. paragrafusában), amiben Forsskál kifejti, hogy az erőszak egyetlen alternatívája a nyomtatott sajtó szabadsága: „Egy bölcs kormány inkább azt engedi, hogy az emberek tollal adjanak hangot elégedetlenségüknek, mintsem fegyverrel.” A királynak írt védőbeszédében még nyíltabban fogalmaz: „egyértelmű, Fenség, hogy minden királyságban találhatók elégedetlen emberek. Azt, hogy ily emberekből nem kevés van Svédországban, a gyakori, tervezett és megvalósult lázadások mutatják. Ugyanígy jól ismert, hogy csak két módon lehet elkerülni az elégedetlenség kártékony következményeit. Az egyikhez tinta, a másikhoz vér szükségeltetik. Ha az elégedetlenek szabadon beszélhetnek, lehetséges őket cáfolni, tájékoztatni és felvilágosodott közvéleménnyé formálni. Azok, akik elvesztik érveiket, elvesztik elégedetlenségüket és lázadó hajlamukat is. Mindazonáltal, ha nem él ezekkel az alkalmas eszközökkel, [...] a kormánynak nem marad más, mint hogy erővel és számos élet elpusztításával reagáljon az erőszakra, amivel talán nem szabadul meg az elégedetlenségtől, csupán elrejtí és néha növeli is azt, úgy, hogy az újult erővel törhet elő egy másik alkalommal.”

És ezen a ponton Forsskál még hozzátesz valamit, ami abban az időben igen provokatívnak hathatott. Ezt írja: „Mindazonáltal Svédországban ez a kemény eszköz valószínűleg kevésbé megbízható, mivel a hadsereg többségét nem a kormány tartja fenn, hanem a parasztság kenyere és gondolkodásmódja.”

Kiderült, hogy Forsskál rosszul ítélte meg a helyzetet. Nem volt szükség „kemény eszközökre” annak érdekében, hogy megállítsák a parlamentáris rendszert és a népi kormányzás irányába mutató fejlődést, ami Svédországban a szabadság korában zajlott le. III. Gusztávnak nem kellett erőszakhoz folyamodnia, amikor 1772-ben visszaszerezte a királyi hatalmat.

Forsskálnak a szólásszabadság erejébe vetett hite naivnak és irreálisnak tűnhet. Meggyőződése a többiek véleményével is ellentétben állt a felvilágosodás korában. Voltaire valószínűleg sokkal reálisabban gondolkodott, amikor kijelentette, hogy a kard, és nem a szó dönt az államok jövőjéről.

Rövid távon nézve természetesen Voltaire-nek volt igaza. De nem hosszabb távon. A társadalmi fejlődés és a szólásszabadság összefügg és hatással van egymásra. A fejlődéshez azonban idő kell.

Talán Forsskál pontosan erre gondolt, amikor azt írta, hogy a szólásszabadság célja a „felvilágosodott közvélemény” létrehozása. A felvilágosodás alapvető célja annak kialakítása volt, amit mi közvéleménynek nevezünk, és e szempontból Forsskál ennek a mozgalomnak képviselője volt, mégpedig az egyik legprominensebb Svédországban.

Az arábiai expedícióról családjának küldött leveleiben Forsskál írt hazája politikai helyzetéről is. Minden bizonnyal abban reménykedett, hogy a távozásakor összeülő Riksdag végül lehetővé teszi a nyomtatott sajtó szabadságát. Csalódásként élte meg, hogy a kérdés eldöntését elhalasztották. Nyilvánvalóan folytatta volna a küzdelmet, ha otthon marad. „Ha Forsskál hazatér, bizonyára hatalmas lendülettel folytatódik a harc” – olvashatjuk egy diáktársa levelében.

Azonban amikor a Riksdag néhány évvel később összeült és végre elfogadta a nyomtatott sajtó szabadságáról szóló törvényt, Forsskål már nem volt az élők sorában. Az expedíció négy tagja közül csak egy ember tért vissza. És ez nem Forsskål volt. Láz végzett vele.

Forsskål nem érthette meg, hogy a világon elsőként Svédországban alaptörvény garantálta a nyomtatott sajtó szabadságát. De azt sem kellett megtapasztalnia, hogy néhány évvel később ezt a sajtószabadságot először korlátozni kezdték, majd fokozatosan megszüntették. Azt sem érte meg, hogy új abszolutizmus alakult ki az országban, ahol az új alaptörvény ellenére sem volt senki, aki könyvet mert volna kiadni a polgári szabadságjogról. Azoknak, akikről kiderült, hogy a könyv egy példányát őrzik könyvtárunkban, nagy árat kellett érte fizetniük.

THOMAS VON VEGESACK¹¹

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA: IPSO JURE FORDÍTÓIRODA

A FORDÍTÁST LEKTORÁLTA: REMÉNYI ÉDUA VÉNUSZ ÉS KOLTAY ANDRÁS

¹¹ 1968–1994 között a Norstedts kiadója, 1978–1987 között a svéd PEN elnöke, 1987-től 1993-ig a Nemzetközi PEN Írók a Börtönben Bizottságának elnöke. Számos könyvet adott ki a szólásszabadság témájában, többek között a *Smak för frihet* (A szabadság íze) című könyvet, ami a közvélemény alakulásáról szól Svédországban 1755 és 1830 között.